

TÜRKÇE'DE -DIK EKİNİN YANTÜMCELERDEKİ İŞLEVİ ÜZERİNE

ESER ERGUVANLI TAYLAN
Boğaziçi Üniversitesi

1. Giriş

Görünüş , zaman ve kip gibi eylem ile ilgili ulamlardan biridir. Anlam açısından birbirleriyle bağlantılı olan bu üç ulam , her zaman ayrı biçimbirimler ile aktarılmamaktadır. Özellikle, zaman ve görünüş anlamsal yakınlıkları nedeniyle birçok dilde aynı gösterge ile ifade edilmektedir. Örneğin, bir Slav dili olan Rusça görünüşü eylem üzerinde zamandan farklı bir ek ile göstermekte, Türkçe ise aynı ek ile hem görünüş hem de zamanı aktarmaktadır. Bu üç ulamın Türkçe'de eylem çekimlerinde biçimlenişi çok karmaşık ve aynı zamanda da çok ilginçtir. Zaman, görünüş ve kip ulamları, yantümcelelerin kurulmasında ve tanımlanmasında da önemli bir yer tutar. Bu yazı, bazı yantümce yapılarını (belirteç ve tümleç tümceciklerini) söz konusu üç ulam çerçevesinde ele alarak, zamanı da içeren görünüş ile kip karşıtlığının yantümcelerde nasıl biçimlendiğini göstermek amacıyla yazılmıştır.

Zaman, bir olay/iş/durum' un konuşma anına göre bir zaman çizgisi üzerine yerleştirilmesinin eylem üzerinde biçimlenişidir (Comrie 1985, 9-10). Bu işaret edici/gösterici (deictic) niteliği ile zaman ulamı görünüş ve kip ulamlarından ayrılır¹. Bir tümcede ifade edilen olay/durum konuşma anından önce gerçekleşmiş ise, bu eylemde geçmiş zaman eki ile belirtilir. Örneğin, *çocuk kapıyı açtı* tümcesinde kapıyı açma işi konuşma anından önce gerçekleşmiştir, dolayısıyla geçmiş zamandır. Eğer konuşma anı ile eylemin ifade ettiği olay/durum örtüşüyorsa, bu şimdiki zaman eki ile gösterilir. Örneğin, *sigarayı bırakmaya söz veriyorum* tümcesinde söz verme eylemi konuşma anında yapılmaktadır, dolayısıyla -iyor eki burada şimdiki zamanı göstermektedir. Eğer eylemin ifade ettiği olay/durum konuşma anından sonra gerçekleşecekse, bu gelecek zaman eki ile gösterilir. Örneğin, *sigarayı bırakacağım* tümcesinde sigarayı bırakma eyleminin daha sonra gerçekleşeceği belirtilmektedir.

Görünüş, eylemin ifade ettiği olay/iş/durumun zamansal iç yapısını belirtir (Comrie 1976, Dahl 1985, Smith 1983, 1990). Bitmişlik (perfective) ve bitmemişlik (imperfective) görünüşü, dillerde en sık rastlanan görünüş karşıtlıklarındandır. Bir olay tamamlanmış ve sonucu belli ise bitmişlik görünüşüdür. Daha önce örnek olarak verdiğimiz *çocuk kapıyı açtı* tümcesinde kapıyı açma eylemi tamamlanmıştır ve dolayısıyla geçmiş zamandır; bu durumda *-dı* eki hem bitmişlik görünüşünü, hem de buna bağlı olarak geçmiş zamanı aktarmaktadır. Bitmemişlik görünüşü ise, eylemin ifade ettiği olay/durum'un uç noktaları belli olmayan bir zaman dilimini kapsamakta olduğunu gösterir. Örneğin, *çocuk bahçede oynuyor* tümcesinde oyun oynama eylemi şimdiki zamanı da içeren, ancak başı ve sonu belli olmayan bir zaman dilimini kapsamaktadır; dolayısıyla *-iyor* eki burada bitmemişlik görünüşünü aktarmaktadır.

Kip, zamanla ilgili diğer iki ulamdan farklı olarak konuşmacının tümcede ifade edilen olay/iş/durum karşısındaki bakış açısını, öznel yaklaşımını aktarır (Lyons 1977). İstek, kesinlik, zorunluk, niyet, tahmin, olgusal vb. kipler dillerde sık rastlanan kip ayırımlarındandır. Örneğin, *Osman bu sandığı kaldırabilir* tümcesinde, konuşan kişi kendi açısından iki noktayı vurgulamaktadır; birincisi Osman'ın sandığı kaldırmağa gücünün yettiği (*-ebil* eki ile gösterilmiştir), ikincisi de bunun konuşan kişinin bir tahmini olduğudur (*-ir* eki ile gösterilmiştir).

Bu kısa ve genel tanım ve örneklemelerden anlaşılacağı gibi Türkçe'de zaman, görünüş ve kip ulamları soneklerle aktarılmakta ve aynı ek birden fazla ulamı belirtebilmektedir. Aralarında anlamsal bir ilişki bulunduğu kesin olan, ancak bu ilişkilerin henüz tam olarak açıklığa kavuşturulmadığı bu üç ulamın Türkçe'de biçimlenişi ve ifadesi üzerine yapılan inceleme ve araştırmalarda yetmişli yıllardan sonra bir artış göze çarpar. L.Johanson'un 1971'de yayınlanan *Aspekt im Türkischen* adlı temel kitabından başka, A. Dilaçar (1974), Yavaş (1980, 1982), Togay (1981), Aksu-Koç (1982, 1988), A. Kocaman (1983, 1988), Tura (1986), Erguvanlı-Taylan (1988, 1992) 'ın çalışmaları sayılabilir. Bu çalışmalardan çıkan ortak bir sonuç dilbilgisi kitaplarında zaman ekleri olarak geçen *-DI*, *-MIŞ*, *-(y)Iyor*, *-(y)EcEK*, *-Ir/Er* gibi eklerin, görünüş ve kip ulamlarını da belirttikleri, hatta bazılarının zamandan ziyade bir görünüş veya kip ulamı olduğudur².

Yazının bundan sonraki bölümlerinde Türkçe'deki yantümce çeşitlerine kısaca bir göz attıktan sonra, *-DIK* ekiyle kurulan bu tür yapıların yeterli tanımlarının yapılabilmesi için bu ekin zaman, görünüş ve kip işlevlerinin ayrılarak açıklanması gerektiğini göstermeğe çalışacağım.

2. Türkçe'de Yantümce Çeşitleri

Türkçe'deki yan tümceleri öncelikle eylem yapıları açısından ikiye ayırabiliriz: (a) çekimli eylemli yan tümceler ve (b) çekimsiz eylemli yan tümceler³. Eylemi çekimli olan yan tümcelerde, aynı bir temel tümcede olduğu gibi zaman, görünüş ve kip karşıtlıkları ve şahıs ekleri eylemin üzerinde gösterilebilir. Örneğin:

- (1) a. Osman [biz de onun takımına girelim] arzu etti.
 b. [Sen burada oturuyorsun] sanıyordum.
 c. Ayşe Hanım [biz yemeğe kalabiliriz] diye çok hazırlanmıştı.
 d. [Tam dışarı çıkıyordum] ki telefon çaldı.
 d. [Evden biraz daha erken çıksaymışız] trene yetişecektim.

Yukarıdaki örneklerden görüleceği gibi, köşeli parantez içinde gösterilmiş olan yan tümcelerin eylemlerinde şahıs ekleri ve zaman, görünüş ve kip eklerinden de bir veya ikisi bulunmaktadır. Ancak bu tür yantümceler (*istemek, arzu etmek* gibi dilek ifade eden eylemlerin tümleçleri, *sanmak* ve benzer anlamdaki birkaç eylemin tümleci, *diye* ve *ki* ile kurulan yantümceler ve şart tümceleri) Türkçe'de sınırlı sayıdadır .

Eylemi çekimsiz olan yan tümcelerde ise temel tümcenin eyleminde belirtilebilen zaman, görünüş ve kip karşıtlıklarının hepsi gösterilemez. Şahıs eki ise, ancak belirli yantümcelerde adlara özgü olan iyelik eki şeklinde ortaya çıkar. Türkçe'deki yan tümcelerin çoğu çekimsiz eylemlidir. Bu yan tümce türünün bazı örnekleri şunlardır:

- (2) a. [Sana tavsiye ettiğim kitabı] okudun mu?
 b. [Bana tavsiye edilen kitap] bu değildi.
- (3) a. [Bunu onun yazdığın]dan eminim.
 b. [Senin artık bir iş bulman] lazım.
 c. [Ona bir iş bulmak] lazım.
- (4) a. [Ona hemen telefon edip] bu haberi vereyim.
 b. [Onu tanıyınca] çok seveceksin.
 c. [Sabah uyanđıđımda] saat onu geçiyordu.
 d. Ona [sigarayı bırakması] için çok dil döktüm.
 e. [Kararımı verdikten] sonra değiştirmem.

(2)-(4) 'teki örneklerde eylemi çekimsiz olan yantümceler işlevlerine göre sınıflandırılarak verilmiştir. Örnek (2)'de ortaç yantümceleri, (3)'de çeşitli tümleç yantümceleri, ve (4)'de de belirteç yantümceleri verilmiştir. Elbetteki burada örnekleyemediğimiz daha başka birçok çekimsiz eylemliler yantümce vardır. Ancak, burada verilen örneklerden yola çıkarak, -DİK ve -ME eklerinin bu tür yantümcelerin (ortaç, tümleç, ya da belirteç yantümcesi) kurulmasında önemli bir yer tuttuğu rahatlıkla söylenebilir. Eklendiği sözcüğün sözdizimsel ulamını değiştirmesi bakımından bir yapımlar eki olan -DİK, şimdiye kadar çekimsiz eylemliler yantümcelerde

geçmiş zamanı ya da gelecek dışındaki zamanları gösteren bir ek olarak ele alınmıştır (Yavaş 1980; George & Kornfilt 1981). Ancak, -DİK'n çeşitli yantümce yapılarındaki işlevi onun salt zaman göstergesi olmasıyla değil, aynı zamanda bir görünüş ve kip göstergesi olmasıyla daha doğru açıklanabilir. Bundan sonraki bölümlerde, -DİK ekinin bu üç ulamı nasıl belirttiği, özellikle belirteç ve tümleç yantümceleri bağlamında ele alınacaktır ⁴.

3. Belirteç Yantümcelerinde -DİK

Belirteç yantümceleri -(y)Ip, -ErEK, -(y)IncE, v.b. gibi eklerle kurulan ulaç yapıları yanısıra -DİK ve -ME eklerinin bir ilgeç ile birlikte kurduğu -DİĞİ için, -DİKtEn sonra, -MEDEn önce, -DİĞİnde vb. gibi adlaştırılmış yapıları kapsar. Bu yazıda sadece -DİK ile kurulan çeşitli yantümcelerde zaman, görünüş ve kipin aktarılması incelendiğinden, ulaç yapıları üzerinde durulmayacaktır. Şimdi -DİK ekiyle kurulan belirteç yantümceleri örneklerine bakalım :

(5) a.[Uçaktan **indikten**] sonra hemen ona telefon ettim.

b.[Uçaktan **indikten**] sonra hemen ona telefon edeceksin.

c.*[Uçaktan **inmeden**] sonra

(6) a.[Uçaktan **inmeden**] önce hemen ona telefon ettim.

b.*[Uçaktan **indikten**] önce hemen ona telefon edeceksin.

(7) a.[Kendi çocuğum **olduğu**] zaman çocukları daha iyi anlamağa başladım.

b.[Kendi çocuğum **olduğu**] zaman çocukları daha iyi anlamağa başlayacaksınız.

c.*[Kendi çocuğum **olacağı**] zaman çocukları daha iyi anlamağa başlayacaksınız

(8) a. [Uyandığımda] o gitmişti.

b.[Uyandığında] ben gitmiş olacağım.

(9) [İnsanlar söz verdikleri] halde sözlerini tutmayabiliyorlar.

(10) [Bütün delegeler desteklediği] takdirde başkan olmayı kabul ederim.

Yukarıda verilen örneklerde köşeli parantez içindeki belirteç yantümceleri -DİK eki ile adlaştırılarak kurulmuştur ama burada -DİK'in her zaman geçmiş zaman anlamı taşıdığını söylemek mümkün değildir. Ancak,-DİK'in her zaman bağlı olduğu yantümcedeki eyleme bitmişlik anlamı kattığı rahatlıkla söylenebilir. (5)a örneğinde temel cümlenin zamanı geçmiş zamandır (telefon **ettim**); bu nedenle

uçaktan indikten sonra yantümcesinde belirtilen ve -DİK ekiyle adlaştırılmış olan iş de bitmiştir, geçmiştir. (5)'b'de ise temel tñmcede belirtilen eylem (telefon edeceksin) konuşma anından sonraki bir zamanda gerçektelecektir; dolayısıyla da yantñmcede ifade edilen '*uçaktan inme*' işi de bitmişlik görñnñřlü olmasına rağmen konuşma anına göre gerçekteleşmemiştir, bu nedenle de geçmiş zamanı gösterdiği söylenemez. İlgeçlerle kurulmuş belirteç yapılarına baktığımızda, bu yapıların -DİK veya -ME ile kurulduklarını görñrüz (örneğin, *uçaktan indikten sonra/*önce ... ; uçaktan inmeden önce/*sonra ... ; geç kaldığından dolayı ... ; üzülmemesi için... vb.). Burada kayda değer nokta sonra ilgecinin kullanıldığı yantñmcelerde -DİK ekinin gerekli olmasıdır. Bir başka deyişle, sonra ilgecinin sözlük anlamından bahsedilen eylemin bitmişlik görñnñřlü olduğu çıkarsanabilir. Öncelevvel ilgeci ile kurulan yantñmcelerin ise, bitmişlik görñnñřlü olması söz konusu olmadığı için bu sefer -ME eki zorunludur. (7)'deki örneklere baktığımızda, -DİK ekinin zorunlu olduğunu ve bitmişlik görñnñřü taşımayan -ecek eki ile kurulan yantñmcenin (7c) dilbilgisel olmadığını görñrüz. Burada hem yantñmcede hem de temel tñmcede ifade edilen olayların konuşma anından sonra bir zamanda meydana gelmeleri söz konusudur, ancak temel tñmcede anlatılan için gerçekteleşmesi (çocukları daha iyi anlama) yantñmcede ifade edilen olayın (kendi çocuğunun olması) gerçekteleşmesiyle mümkün olacaktır . Bu nedenle de yantñmcenin bitmişlik görñnñřü belirten -DİK eki alması şarttır .*

Diğer örneklere (8a,b; 9, 10) baktığımızda da temel tñmcenin zamanının herhangi bir zaman (geçmiş, gelecek) olabileceği ve yantñmcenin zamanının da temel tñmceye bağlı olduğu ortaya çıkar. Temel tñmcenin zamanı ne olursa olsun, yantñmcelerde karşımıza çıkan -DİK bitmişlik görñnñřü belirtmektedir ve bitmişlik görñnñřlü eylemin geçmiş zaman anlamı taşıması ise temel tñmcenin geçmiş zamanda olmasına (8a gibi) bağlıdır.

Belirteç yantñmcelerinde, görñnñř belirten -DİK eki ile kip belirten -ME ekinin ayrı işlevler gördüklerinin bir başka kanıtını *için* ilgeci ile kurulan yapılara baktığımızda buluruz . *İçin* ilgeci ile kurulan belirteç yantñmceleri -DİK ve -ME eklerini taşıyabilirler , ancak -DİK ile kurulanlar 'neden' belirtir , -ME ile kurulanlar ise 'amaç' belirtir. Örneğin:

- (11) a. [Ödevini bitirdiği] için o da bizimle sinemeye gelecekk/ geldi.
b. [Ödevini bitirmesi] için ona biraz daha zaman verdik/vereceğiz.

(11)a örneğinde, -DİK eklendiği eyleme bitmişlik görñnñřü anlamı yüklediği için, bu tür yantñmceler 'neden' ifade ederler; yani, bu tñmcede sinemaya gidebilmemizin nedeni ödevin bitmiş olmasıdır. (11)'b'de ise , -ME eklendiği eyleme bir olanak (kip) anlamı yükler; temel tñmcede ifade edilen daha fazla zaman tanımanın amacı üçñncü şahısa ödevini tamamlama olanağını yaratmaktadır.

Özet olarak, -DİK ile kurulan belirteç yantñmcelerinde bu ekin temelinde görñnñř belirttiği, ve temel tñmcenin zamanına bağlı olarak da geçmiş zaman

gösterebileceği ortaya çıkmıştır. Ancak, belirteç yantümcesinde -DİK'tan başka görünüş belirten bir ek olduğu zaman, -DİK ekinin kip anlamı taşıdığını gözlemleriz. Örneğin:

(12) a. [Ödevi gelecek cuma teslim edecek olduğumuza] göre biraz daha vaktimiz var sayılır.

b. [Bu kurumda çalışıyor olduğunuza] göre bu kurumun çıkarlarını düşünmeniz gerek.

c. [Bu kurumda bunca yıl çalışmış olduğunuza] göre herkesi çok iyi tanıyorsunuzdur.

Bu örneklerde belirteç yantümcelerinin eylemleri görünüş ve zaman belirten ekler almışlardır (a, b ve c 'de sırasıyla *-ecek* , *-ıyor* ve *-miş*) ; o halde ayrıca *ol* +DİK yapısına ne gerek vardır ve bu durumda -DİK'in işlevi nedir?

Yukarıdaki üç ayrı tümede -DİK'in ortak işlevi kesinlik/olgu (kip) belirtmesidir : bu kip gelecekte gerçekleşecek bir iş için geçerli olabilir (12a) , bu anı da içine alan devam etmekte olan bir durum için de (12b) , ya da geçmişe bağlı olarak ortaya çıkan bir durum için (12c) ⁵.

4. Tümeleş Yantümcelerinde -DİK

Türkçe'de tümeleş yantümceleri, eylemin -DİK/-(y)EcEK veya -ME/-MEK ekleri kullanılarak adlaştırılmasıyla kurulur ve temel tümcenin eylemine bağlı olarak gerekli durum eklerini alır. Bu tür yantümceler aşağıdaki örneklerle gösterilebilir:

(13)a. [Düşüncelerine her zaman saygı duyduğum]u belirttim/iddia ettim/ söyledim /açıkladım /anlattım.

b.*[Düşüncelerine her zaman saygı duymam]ı.....

(14) a. [Okulların iki hafta önce tatile gireceğini] ilan ettiler/ haber verdiler /bildirdiler.

b.*[Okulların iki hafta önce tatile girmesini]ı.....

(15) a. [Onun sık sık lafımı kesmesin]den sıkıldım / bunaldım.

b.*[Onun sık sık lafımı kestiğinden]den

(16) a. [Japonca öğrenmeğ]e başlıyorum.

b.*[Japonca öğrendiğim]e

(17) [Burada durmak] lazım/ olanaksız/tehlikeli.

(18) a.[Onların tanıştıkları] iyi oldu.

b.[Onların tanışmaları] iyi oldu.

(19) a. [Sizin başkan olduğunuz]u kabul ederim

b.[Sizin başkan olmanız]ı kabul ederim.

Yukarıdaki örneklerden, tümleç yantümcelerinin kuruluşlarında -DİK/-(y)EcEK ekleri mi yoksa -ME eki mi kullanılacağıının temel tümcenin eylemine bağlı olduğu sonucunu çıkarabiliriz. Bir başka deyişle, eylemler tümleç yantümcelerinde -DİK alanlar ve -ME alanlar diye altulamalar oluşturur. Bu altulamadaki eylemlere anlamsal açıdan baktığımızda řu kaba genellemeleri yapabiliriz: (i) bildirim ifade eden eylemler (bildirmek, açıklamak, söylemek, haber vermek, anlatmak, belirtmek, ilan etmek, vb.) tümleç yantümcelerinde -DİK/-(y)EcEK ekini gerektirir (13a ve 14a örneklerinde olduğu gibi). (ii) istek, arzu, merak, niyet (ki bunlar kiptir) veya genel olarak duygu diyebileceğimiz hisleri ifade eden eylemler (istemek, rica etmek, dilemek, özlemek, sinirlenmek, bıkmak, v.b.) tümleç yantümcelerinde -ME ekini gerektirir (15a ve 16b örneklerinde olduğu gibi). (iii) -MEK ile kurulan tümleç yantümceleri, kip anlamı taşıyan eylemlerle (17) örneğindeki gibi şart, gerek, olanak vb.ifade eden eylemler) ve yantümcenin ve temel tümcenin öznesi aynı olduğu zaman kullanılır.

Bazı eylemler de , (18) ve (19)' da olduğu gibi, hem -DİK hem de -ME ekleriyle kurulan yantümceler alabilmektedir. Bu durumda, akla ilk gelen soru (18)a ve (19)'a'da örneklenen -DİK'la kurulmuş yapıları içeren tümcelerle, (18)b ve (19)b'de örneklenen -ME 'yle kurulmuş yapıları içeren tümcelerinin eşanlımlı yapılar olup olmadığıdır? Bu örneklerdeki (a) ve (b) tümceleri arasında anlam farkı olduğunu aşağıdaki örneklerle gösterebiliriz:

(20) a. [Onların tanıştıkları] iyi oldu

b.* [Onların tanıştıkları] iyi olur

c.? [Onların tanıştıkları] iyi olacak

(21) a. [Onların tanışmaları] iyi oldu.

b. [Onların tanışmaları] iyi olur.

c. [Onların tanışmaları] iyi olacak.

Örnek (20)'de -DİK ile kurulmuş yantümcede tanışma işinin bitmişliği ifade edildiğinden, temel tümcenin zamanı belirsizlik taşıyan ya da tahmin belirten bir

gelecek zaman (20b) olamaz.Ama, gelecekte yer alacak olay kesin olarak programlanmış, düzenlenmiş ise, o zaman yantümcede -DİK eki kullanılabilir. (20)c, ancak iki arkadaşınızı evinizde vereceğiniz bir davette tanıştırmayı planladığınız bir durumda söylendiği vakit dilbilgisel kabul edilebilir. (21)'deki örneklerde, -DİK'tan farklı olarak -ME ekinin görünüş belirtmediği , temel tümcenin eyleminin herhangi bir zamanda olabilmesinden anlaşılmaktadır.

(19)a ve b örneklerinde ise, -DİK ve -ME eklerinden kaynaklanan çok açık bir anlam farkı vardır. -DİK ile kurulmuş yantümceyi içeren (19)a'da, hitap edilen şahsın başkan olduğu bir gerçektir ve konuşmacı da bu durumu onayladığını belirtmektedir. Ama -ME ile kurulmuş yantümceyi içeren (19)b'de, hitap edilen şahsın başkanlığı henüz gerçekleşmiş bir olay değil, konuşmacı açısından kabul edilebilir bir olasılıktır.

-DİK ve -ME eklerinin her ikisinin de adlaştırmacı yapım ekleri olmasına karşın, birinin temelde görünüş diğerinin de kip göstergesi olması , yantümcelerini her iki ekle kurabilen eylemlerde anlam farklarına yol açmaktadır. Bir başka örnek verelim:

(22) a. [Bu işi onun yaptığın]a karar verdik.

b. [Bu işi onu yapmasın]a karar verdik.

(22) a ve b eşanlamlı tümceler değildir; -DİK ile kurulan yantümcenin eylemi gerçekleşmiştir ve bir olgu olarak görülmektedir, buna karşın -ME ile kurulan yantümcenin eylemi henüz gerçekleşmemiştir ama ileride gerçekleşmesi mümkün olarak görülmektedir.

Tümleş yantümcelerinde karşımıza çıkan -DİK'in geçmiş zaman göstergesi olmadığının bir başka kanıtı da , aşağıda örnek (23)'de görüleceği gibi, aynı yantümcede bir gelecek zaman belirteci ile birlikte bulunabilmesidir.

(23) a.[Yarın okulda seçim olduğun]u bilmiyordum.

b.[Yarın okulda seçim olacağın]ı bilmiyordum.

(23)a ve b örnekleri arasındaki fark, yantümcelelerin birinin geçmiş (23a) diğerinin de (23b) gelecek zamanı gösteriyor olması değildir; zira her iki tümcede de *yarın* belirteci yantümcenin zamanını gelecek olarak belirlemiştir.[6] Buradaki fark, yantümcede ifade edilen eylemin konuşmacı açısından gerçekleşmesinin ne derecede kesin görüldüğüdür. Önceden düzenlenmiş, programa alınmış ve dolayısıyla gelecekte gerçekleşmesi kesin gözüyle bakılan olaylar -DİK eki ile adlaştırlırken, kesinlik derecesi daha düşük olarak değerlendirilen olaylar (23)b'deki gibi -(y)EcEK ile adlaştırlılır. Bu durumda, -DİK'in ne derece görünüş belirttiği sorusu akla gelebilir. Doğrusunu söylemek gerekirse, -DİK yukarıdaki örnekte görünüşten çok bir kip (konuşmacı açısından kesinlik) belirtmektedir. Ancak görünüş ile kip ulamları

birbirleriyle bağlantılı ulamlardır. Bitmişlik görünüşlü olan bir olay gerçekleşmiştir, dolayısıyla artık olgusaldır; gelecekte gerçekleşmesi kesin olarak düşünölen ve bir olgu gözöyle bakılan olaylar da yantümcede -DİK ekiyle belirtildiğinde bu olgusallık ve kesinlik yansıtılmış olur.

Belirteç yantümcelerinde olduğu gibi örnek (12), tümleç yantümcelerinde de *ol* +DİK yapısı yantümcenin eylemi görünüş ve zaman eki taşıdığında karşımıza çıkar. Örneğin:

- (24) a. [O filmin iki hafta sonra sinemalarda oynayacak olduğun]u bilmiyordum
 b. [O filmin üç haftadır sinemalarda oynuyor olduğun]u bilmiyordum.
 c. [O filmin daha önce oynamış olduğun]u bilmiyordum.

Bu örneklerde -DİK'in ortak işlevi kesinlik/ olgu belirten bir kip olmasıdır; bu kip , gelecekte gerçekleşeceği planlanmış ve kesin bir olay için kullanılabilir (24a), şimdiki zamanı da içeren ve devam etmekte olan bir olay için kullanılabilir (24b), ya da geçmişte kalan bir durum için kullanılabilir (24c).

5. Sonuç

Türkçe'de eylemle ilgili zaman, görünüş ve kip ulamlarının her zaman ayrı biçimbirimlerle belirtilmediğini, eylem çekimlerinde kullanılan eklerin çoğu kez birden fazla ulamı yansıttığını gözlemleriz. Öyle ki, bir tek ekin bu üç ayrı ulamı belirttiği olabilir. Slobin ve Aksu (1982)'nin örneğini tekrarlayalım : Kemal'in portmantoda asılı paltosunu gördükten sonra söylenen *Kemal gelmiş* tümcesindeki -miş eki, bu durumda üç ayrı işlev yapmaktadır. Öncelikle, portmantoda duran paltodan Kemal'in gelmiş olduğu çıkarımı vardır; dolayısıyla olay bir çeşit bitmişlik görünüşlüdür ve geçmiştir. Gene bu çıkarıma bağlı olarak, Kemal'in geldiği bilgisinin konuşmacı tarafından dolaylı edinildiğini kipi ('evidential') ifade edilmektedir . Buna karşılık *Kemal o şirkette çalışıyormuş* tümcesinde, -muş eki yalnız dolaylı bilgi kipini belirtmekte, -ıyor eki ise bitmemişlik görünüşü ve buna bağlı olarak şimdiki zamanı belirtmektedir.

Bu yazıda incelenen yantümcelerde de benzer bir durumdan söz edilebilir; -DİK eki aynı zamanda bir görünüş, zaman ve kip göstergesi olabildiği gibi , yalnız bir tek ulamın göstergesi de olabilmektedir. *Ödevi teslim ettiğimize göre bu gece rahat bir uyku uyuyabilirsiniz* tümcesinde, -DİK eki bitmişlik görünüşü, ve bitmişlik görünüşü anlamından kaynaklanan bir geçmiş zaman, ve kesinlik kipi belirtmektedir. Ama, 12. ve 24. örnekleri hatırlarsak, burada eylemlerinde ayrıca görünüş ve zaman eki bulunan yantümcelerde -DİK ekinin *ol*- eylemiyle birlikte kullanıldığını ve yalnız kip (kesinlik/ olgusallık) belirttiğini görürüz.

Tümcelerin kullanıldığı bağlamın da anlama çok şeyler kattığı, hatta

belirlediği bile düşünülürse ,Türkçe'de -miş veya -DİK gibi eklerin ekonomik bir şekilde kullanılabilmeleri pek şartırtıcı gelmemelidir..

NOTLAR

1. Comrie (1985, s. 56-62) , konuşma anına göre zaman çizgisi üzerinde yeri belirtilen ve işaret edici özelliği olan ' mutlak /yalın zaman' (absolute tense) ile, konuşma anından başka bir referans noktasına göre zaman çizgisine oturtulan ' göreceli zaman ' (relative tense) arasında bir ayırımdan bahseder. Daha geleneksel bir yaklaşım olan , ve işaret edici özelliği olmayan göreceli zaman kavramı bugün görünüş ulamı çerçevesinde ele alınmaktadır.

Göreceli zaman yaklaşımında, yantümcelerde görünüş olarak incelenen biçimlerin zaman olduklarını iddia etmek mümkündür. Örneğin, *Eve geldiğinde, hemen bana telefon edeceksin* tümcesindeki *eve geldiğinde* yantümcesi konuşma anına göre gerçekleşmiş değildir , ama temel tümcede belirtilen zamana göre daha önce gerçekleşecek bir referans noktasını göstermektedir. Bu durumda, -DİK ekini temel tümcenin zamanı açısından göreceli olarak geçmiş zaman diye tanımlamak olası görülebilir. Ancak, A. Aksu Koç 'un dikkatime sunduğu gibi, yukarıdaki örnekle eşanlamlı olan *Eve gelince, hemen bana telefon et* tümcesinde , bir önceki örnekte -DİK'in işlevini yapan *-ince* ulacının bir zaman eki olduğunu kimse iddia etmek istemeyecektir. Bu nedenle , zaman ulamının işaret edici özelliği taşınmasını zorunlu tutup , yantümcelerin tanımlanmasında bu özelliğe sahip olmayan 'göreceli zaman' kavramı yerine görünüş ulamı kavramını benimsiyoruz.

2. Yavaş (1980) , geçmiş zaman eki olan -DI 'nin Türkçe'de yalnız zaman gösteren tek ek olduğunu savunurken, -Iyor, -EcEK , -Ir/Er gibi dilbilgisi kitaplarında zaman eki olarak verilen bu eklerin aslında görünüş ve kip belirttiklerini söyler. Togay (1981) yayınlanmamış doktora tezinde de Yavaş'tan bağımsız olarak benzer bir sonuca varmıştır.
3. Csato (1990)'un yazısında, Türkçe'de eylemi çekimsiz olan yantümcelerin kapsamlı bir sınıflandırmasını ve bunların dilbilgisel özelliklerini bulmak mümkündür.
4. Ortaç yantümcelerinin kuruluşunda da kullanılan -DİK eki bu yapılarda zaman, görünüş ve kipten ayrı olarak bir başka dilbilgisel karşıtlık daha yansıttığından, bu tür yapılar inceleme dışı bırakılmıştır.
5. 12b ve c 'deki yantümcelerin dilbilgisel olabilmeleri için *ol* +DİK yapısıyla kurulmaları şarttır , (* [Bu kurumda çalışıyoruza] göre bu kurumun çıkarlarını düşünmeniz gerek) ama 12a için aynı şey söylenemez , yani [*Ödevi gelecek cuma teslim edeceğimize*] göre *biraz daha vaktimiz var sayılır* tümcesi dilbilgiseldir. 12a ile bu tümce arasındaki fark ise, -DİK'lı yapının kesinlik ve planlanmış bir iş ifade etmesi -(y)EcEK ile kurulan yapının ise kuvvetli bir olasılık ifade etmesidir.
6. Dilaçar (1974) da bu durumu farketmiş ve *Eve telefon et, bizimkiler bu gece dayımda kaldığını söyle* örneğiyle, *kaldığını* eyleminin zaman değil, bir görünüş belirttiğini söylemiştir. Her ne kadar Dilaçar görünüşü buradakinden biraz farklı olarak tanımlamışsa da (eylemde ifade edilen "öznel" iç anlam), görünüş ulamının Türkçe'de çekimli ve çekimsiz eylemlerde biçimlenmiş olduğunu ortaya koymuş ve görünüş ulamının dilbilgisine girmesi gerektiğini ileri sürmüştür.

KAYNAKÇA

- Aksu-Koç, Ayhan , 1988. *The Acquisition of Aspect and Modality: The Case of Past Reference in Turkish*, Cambridge : Cambridge University Press.
- Bybee, J. & Dahl, Ö. . 1989. The creation of tense and aspect systems in the languages of the world. *Studies in Language* 13:1, 51-104.
- Comrie, B., 1976. *Aspect*, Cambridge: Cambridge University Press.
- Comrie, B., 1985. *Tense*, Cambridge: Cambridge University Press.
- Csato, Eva Agnes, 1990. Non-finite verbal constructions in Turkish. *Altaica Oslonensia* (Proceedings from the 32nd Meeting of the Permanent International Altaistic Conference) içinde, Bernt Brendemoen (Haz.), 75-89.
- Dahl, Ö. ,1985. *Tense and Aspect Systems*, Oxford: Basil Blackwell.
- Dilaçar, A., 1974. Türk Fülünde "Kılmış"la "Görünüş" ve Dilbilgisi Kitaplarımız, *Türk Dili Araştırmaları Yılığı*, 159-171.
- Erguvanlı-Taylan, E., 1988. The expression of temporal reference in embedded sentences in Turkish, *Studies on Turkish Linguistics* içinde, Sabri Koç (Haz.), 333-351.
- Erguvanlı-Taylan, E., 1992. The parameter of aspect in Turkish. 6th International Conference on Turkish Linguistics, Eskişehir Anadolu Üniversitesi'nde sunulan bildiri.
- George,L.M. & Kornfilt,J., 1981 . Finiteness and boundedness. *Binding and Filtering* içinde, F. Heny (Haz.), 105-127.
- Hopper,P.J. (Haz.), 1982. *Tense-aspect: Between Semantics and Pragmatics*, Amsterdam: John Benjamins.
- Johanson, L., 1971. *Aspekt im Türkischen*, Uppsala.
- Kocaman, A.,1983. Türkçe'de kip olgusu üzerine görüşler, *Türk Dili Araştırmaları Yılığı*.
- Kocaman, A., 1988. Modality in the Turkish Discourse, *Studies on Turkish Linguistics* içinde , Sabri Koç (Haz.), 463-469.
- Lyons, J., 1977. *Semantics* , cilt II, Cambridge: Cambridge University Press.
- Slobin, D.I. ve Aksu, A.A., 1982. Tense, aspect and modality in the use of the Turkish evidential, *Tense-Aspect: Between Semantics and Pragmatics* içinde , P.J. Hopper (Haz.) , 185-201.
- Smith, C. , 1983. The theory of aspectual choice , *Language* 59:3, 479-501.
- Smith, C. , 1986. A speaker-based view of aspect, *Linguistics and Philosophy* 9 , 97-115.
- Smith, C., 1990. The Parameter of Aspect , Yayınlanmağa hazır ders notları.
- Togay, H.R., 1981. *Auxiliary in Embedded Sentences in English and Turkish: A Contrastive Study*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Hacettepe Üniversitesi.
- Tura Sansa, S., 1986. DIR in modern Turkish, *Proceedings of the Turkish Linguistics Conference* içinde, Aksu Koç ve Erguvanlı-Taylan (Haz.),
- Yavaş, F., 1980. On the Meaning of Tense and Aspect Markers in Turkish , Yayınlanmamış Doktora Tezi, University of Kansas.
- Yavaş , F. 1982. The Turkish aorist , *Glossa* 16:1, 40-53.